

A századforduló egyik legérdekesebb, legeredetibb tehetsége a nyolcvan esztendeje elhunyt Gárdonyi Géza.

A Fejér megyei Agárdpusztán született, iskoláit az egri tanítóképzőben végezte. Vidéki tanítóskodás és újságírói pályafutás után ennek a városnak remeteségébe vonult vissza, napjait csendes szemlélődéssel és elmélyedő szellemi munkával töltve. Az egri várban, az egri hősök között van eltemetve. Sírját egyszerű tölgyfa kereszt jelzi, a maga készítette sírfelirattal: „Csak a teste”.

Egészségesen látó szem és befelé élő lélek, ez fejezi ki legjobban Gárdonyi egyéniségét és írói művészetét is. Szeme tükrözi a valóságot, minden apró kis részletet meglát, s azok sorozatából fűződik össze a nagy egész. Kitűnő valóságérzékek bizonyítéka, hogy amikor a Margit-szigeti ásatásokat megkezdték, az ő regénye (*Isten rabjai*) alapján indultak el a kutatók.

De nemcsak a valóságot látja Gárdonyi, hanem messze a valóságon túl is lát. Befelé élő lélekember, aki minden mögött titkot sejt, akinél minden látható dolognak mélyebb, láthatatlan jelentése van. Csodálkozni tudó, költői lélek, aki csak ott érzi magát otthon, ahol ezt a látást az emberi civilizáció még nem rontotta meg: a természetben, a falu népe között, és a múltban.

Természetszeretetének és parasztábrázolásának remeke *Az én falum* című csodálatos novellakötete (1898).

A virágok titka, fű, fa, föld, a természettel való közvetlen együttélés formálja az emberi lelkeket. Gárdonyi különös kedvencei a gyerekek. „Istennem, a Te sok szomorúságod közt nincs a világon semmi sem szomorúbb, mint a beteg

gyermek arca” — sóhajt fel, amikor meglátogatja a kis „hópehely” Kovács Rozit. Mint egy nyíló virág vagy röpöködő „kék pille”, olyan tiszta, szép, a szegénységben is boldog minden gyermek lélek.

„A kis pillangóról Bozóki Ilonka jutott eszembe — írja *Kék pille* című novellájában —, az én kis kék szemű, kék ruházatú tanítványom. Ilonka is a mezőn él, a pity pangok, temondádfűvek, harangvirágok

és kikericskek között, mert libapásztor.”

Virágszerű ábrázolás jellemzi regényeinek kedvenc női alakjait is, még ha nem a természet köréből kerültek is ki, mint például Emőke. Parasztábrázolása a Petőfi- és Arany-irányzat és *Móricz Zsigmondé* között van: nem idealizál, látja a rosszat, a bűnököt meg a szegénységet is, de mégsem lázong és lázít. Mégis a paraszti életformát, a természettel való együttélést tartja a legegészségesebbnek.

Történelmi regényeiben: az *Egri csillagok* (1901), *A láthatatlan ember* (1902), *Isten rabjai* (1908) ugyanolyan csodálkozó áhítattal és lírai közvetlenséggel eleveníti meg a múltat, mint novelláiban a természetet. Ennek egyik eszköze, hogy az író egy-egy egyszerű, minden korban élőnek érzett alak mögé rejtőzve csodálkozik a világra. (Gergely, Zéta, Jancsi

fráter.) A kor lelkét alapos történelmi tanulmányokon keresztül egészen magába szívja, de a történelem csak talaj, amelybe beleülte a maga bensőséges embertípusait. Az író mondanivalója itt is a lelkek világában rejlik.

Legmonumentálisabb regénye, az *Egri csillagok* valóságos eposzi hősköltelemény Eger várának 1552-es ostromáról. Kedves, idilli jelenettel kezdődik: két mezítelen gyermek

boldogan fürdik a patakban, a jövőndő főhős, Bornemissza Gergely (Gergő) és kis társa, Vicus. Ez mindjárt valami fiatalos frissességet, tavaszi lehetetet ad a csodálatos hőstettekben gazdag regénynek. A nagy zsenialitással kigondolt harci cselekményeket igen szép emberi megnyilvánulások teszik elviselhetővé, mint amilyen a foglyok kicserélésénél a magyar és a török édesanya öröme.

Tudjuk, hogy helyszíni ismeretek gyűjtése végett Gárdonyi Konstantinápolyba is elutazott.

A láthatatlan emberben Attila alakjának megrajzolása még az Egri csillagoknál is nehezebb feladatot állít az író elé. Szerencsés megoldás, hogy miként *Arany János*, ő is korának hőseivel ábrázolja a hunokat. A történelmi események elmondását, a harcra készülődést, a catalaunumi csatát, Attila halálát és temetését egy

költött alakra, Zétára ruhazza, aki idegen a hunok között, és érdeklődik, kutat minden után. Így marad meg mindvégig a regény sűrített történelmi levegője, amelyben a főszereplőknek (Attila, Zéta, Emőke) cselekedeteit látjuk, de a cselekedeteiket mozgató belső lényük bizonyos fokig titokban marad, úgy, ahogy a regényíró az Előszóban jelezte: „Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan”.

Gárdonyi líraiság tekintetében talán legkitűnőbb regénye az *Isten rabjai*. Végighúzódik rajta a legegényibb Gárdonyi-probléma: a szenvedés fájó titka. *Szerb Antal Magyar irodalomtörténete* szerint az *Isten rabjai* „a legjobb magyar történelmi regény, ha az értéket a korrajzi hűség és az ábrázolás plaszticitása szempontjából nézzük”. Mellőzhetetlen főszereplője ennek a regénynek a magyar táj, ahogy a két fráter gyalogosan rója az országot. Minden úgy él és virágzik már, mintha Muhi pusztája soha nem is lett volna. Gárdonyi virágszeretete megmutatkozik a regény befejezésében: Jancsi fráter legszebb virágait teszi Margit ravatalára, a liliomokat, mondván: „Neked neveltem. Téged illet, Istennek lilioma.”

Társadalmi regényei közül kiválik *Az öreg tekintetes*, a falutól elszakadt ember gyökeretelenségét rajzolja. *A bor* című darabja szakítás a kor népszínműveinek hamis népiességével.

Nemes erkölcsi felfogással párosult józanság, emberszeretet, nyugtalan vallásos keresés, írói művészet, főleg pedig a nyelvnek kristálytisztá tömör magyarsága az, ami Gárdonyit az ifjúságnak is egyik legkedvesebb írójává átja.

Juhász Mária